

SZÓNOKY ANCSIN GABRIELLA:*
Demográfiai öregedés Csongrád megye határán

Abstract

There were major global transformations in the entire world during the time of the 20th century, including a boom of information and the population as well. According to the latest demographic forecasts the 21st century will witness an aging of the population. This assumption seems to become true, as the demographic structure of the societies of the developed world experienced a major transformation at the turn of the 20th and 21st centuries, resulting in an acceleration of the aging of the population. For the next 50 years in Europe, we may project a prevalence of serious demographic problems, which will by all means affect the social and economic development of the countries of the continent. The first part of this paper discusses the theoretical questions of aging. Then a brief overview is given on the process of aging in Hungary considering the individual settlements. Finally, the settlements of Csongrád county are separately evaluated from this type of analytical point of view.

Keywords: aging of the population, younging of the population, types of demographic ageing.

Bevezetés

A 20. század második felében hatalmas globális demográfiai változás történt a Földön, a népességrobbanás. A gyors népességnövekedés együtt járt a számítástechnika óriási fejlődésével, ami a globális információáramlás kialakulásához vezetett vagyis közel 50 év alatt az információrobbanás is bekövetkezett. Megvalósult az az egyszerű tétel, miszerint az információ egyik legfontosabb áru lett az egész világon.

A népességprognózisok szerint a 21. század az öregedésrobbanás százada lesz. Ez a demográfiai tétel igaznak tűnik, mivel a századfordulóra jelentősen megváltozott az egész világ, hangsúlyosan a fejlett társadalmak népességi szerkezete, mivel felgyorsult a világ és a fejlett országok népességének öregedése.

A világ népessége a századfordulón meghaladta a 6 milliárd főt. Az előrejelzések szerint pedig 2050-re Földünk népessége megduplázódik, azaz 10–12 milliárd lakos él majd a Földön és a 21. század közepétől népességcsökkenés várható. Szemben a prognóziskutatókkal úgy gondolom, hogy nem népességcsökkenés, hanem stagnálás fog majd bekövetkezni. Viszont Európa számára a következő 50 év súlyos népesedési gondokat vetít előre.

Amióta ember él a Földön azóta nyomon követhető a népesedés és a gazdasági fejlődés között meglévő szoros kapcsolat. Ebbe a kapcsolatba harmadik elemként belépett a már említett információgazdaság, mely kihat a gazdaság és a népesség változására is.

Így volt ez a korai kapitalizmus idején is, amikor is a centrumországokban a technikai forradalom hatására a gyors gazdasági fejlődés és az általa kiváltott társadalmi, szociális változás intenzív népességnövekedést indukált. Hasonló népességrobbanás volt a centrumtól távol eső európai országokban is annyi különbséggel, hogy valamivel rövidebb idő alatt (200 év helyett

* Magyarok a Kárpát-medencében 2008. március 6. Tudományos nemzetközi konferencia Szeged Városháza. Szónoky Ancsin Gabriella PhD, egyetemi adjunktus – SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék.

100 év alatt) játszódott le. A fent leírt folyamat a jól ismert első demográfiai átmenet. Ez a globálissá váló népesedési átmenet azt a vezérgondolatot igazolja, miszerint csak idő kérdése és minden országban bekövetkezik. Ma már egész Európában stagnál vagy csökken a népesség száma. A 21. század elején a demográfusok feltárták az Európában zajló új típusú népességfejlődés főbb jellemzőit és ezt második demográfiai átmenetnek nevezték el. Az első átmenet először a világon a technikai, gazdasági és társadalmi fejlődés legmagasabb fokán lévő Nyugat Európában következett be, ennek megfelelően a második demográfiai átmenet, mint folytatása az elsőnek szintén Nyugat Európában kezdett kibontakozni a 20. század közepén. Erről a második demográfiai átmenetről, mint a népességfejlődés egy magasabb szintjéről csak annyit tudunk, hogy napjaink demográfiai jelenségei, törvényszerűségei egy új átmenet kezdetét jelentik, és talán úgy is fogalmazhatunk, hogy Európa népességfejlődése, ma a második demográfiai átmenet első szakaszában van. Mindebből az is következik, hogy a második demográfiai átmenet kiteljesedése, kiforrása és globális méretűvé válása a jövőben várható.

Európa a népesség vonatkozásában a világon pozícióvesztés előtt áll az ENSZ előreszámításai alapján. A trendek azt vetítik előre, hogy az elkövetkező 50 évben az Amerikai Egyesült Államok népessége a mai 282 millió főről 420 millió főre nő. Az Európai Unió népessége a csatlakozott és a jövőben csatlakozó országokkal együtt a 2000-ben meglévő 485 millió főről 2050-ben 455 millió főre csökken. Az Unió népességszámának csökkenése önmagában nem jelentene gondot, a problémát a népesség strukturális változása jelenti, ugyanis ez a csökkenés együtt jár a népesség átlagos életkor és a születéskor várható átlagos élettartam növekedésével, vagyis a népesség öregedésével. Az öregedés viszont azt is jelenti, hogy nő az eltartott népesség száma és aránya, ami a nyugdíjellátó rendszer, a foglalkoztatáspolitikai, az oktatáspolitikai és az egészségügyi politika reformját követeli meg. A népesség öregedése tehát növekvő eltartási terheket is jelent, mindez veszélyezteti az Európai Unió globális gazdasági versenyképességét (Gulyás L. 2003). A gazdasági bizonytalanság, mint minden bizonytalansági tényező a gyermekvállalási kedv csökkenéséhez vezethet, a csökkenő születés pedig a népesség öregedését tovább fokozza.

Mit jelent a népesség öregedése?

A több mint 6 milliárd ember közül a Földön fél milliárd fő 60 év feletti. A 80 életévüket meghaladók száma az idős korcsoportúak 10%-a, azaz 50–60 millió fő és az idősek közül e kohorsz növekedése a legdinamikusabb. Úgy tűnik ismét egy globális robbanás kezdetén vagyunk. Látva a jövő e nagy problémáját nem csupán a demográfusok, hanem a kapcsolódó tudományok művelői (geográfusok, orvosok, biológusok, szociológusok és számos más társadalomtudomány) is nagy érdeklődéssel fordulnak a népességöregedés szerteágazó témája felé. Egyre inkább előtérbe kerülnek a fenntartható egészség, a megelőzés, az életminőség, a holtig való tanulás, az idős kori kreativitás és aktivitás kérdései, és akkor még nem szóltunk a sürgető nyugdíjrendszer reformról, az idősek foglalkoztatásáról, az eltartási terhek gondjairól. Ma már az öregkort több szakaszra osztjuk fel, ami e korszak más megítélésére is utal.

Az öregkort a WHO a következő szakaszokra bontja (Iván L. 2005):

- 50–60 év az áthajlás kora,
- 60–75 év az idősödés kora,
- 75–90 év az időskor,
- 90–100 év az aggkor,
- 100 év felett a matuzsálemkor.

A globális öregedés folyamatának tisztánlátása szükségessé teszi a jövőben lejátszódó népesedési folyamatok megismerését, az előreszámításokat is. A népességprognózis adatai

jól jelzik a népesedés várható főbb irányait. Az előrejelzések közül a rövid és középtávú demográfiai prognózisok a legmegbízhatóbbak. A megbízhatósága abból is adódik, hogy több éven keresztül állandó értéket képviselnek az előreszámolás legfontosabb faktorai, a továbbélési valószínűségek. Ugyanakkor könnyen belátható az is, hogy az egyes demográfiai folyamatok belső, öntörvényű változásai hosszú évtizedeken keresztül érvényesülnek. A népesedési fordulat e lassú volta hatalmas segítséget ad abban a vonatkozásban, hogy a népességgazdasági politikának van ideje felkészülni a helyes döntések meghozatalára.

Kelet-Közép-Európában 1990-ig ez így is volt, de mint ismeretes az utóbbi 15 évben rövid idő alatt hatalmas társadalmi, politikai, gazdasági átalakulások voltak a térségben, melyek hatására intenzív demográfiai folyamatok és fordulatok történtek a régió minden rendszerváltó országában. Leglátványosabb demográfiai kihívást a gazdasági reform diktálta, mivel átalakította a foglalkoztatás strukturáját, gyors társadalmi átrétegződést indukált és a volt szocialista országokban az eddig ismeretlen jelenséget a munkanélküliséget hozta a felszínre. E rövid idő alatt megváltoztak az együttélési és házassági szokások, az anya életkorának emelkedése jellemző az első gyermek születésekor, a családszerkezet is átalakult stb. Végül, de nem utolsósorban a demográfiai korstruktúra is módosult, megváltozott a fiatalkor időszak és az öregkor kezdeti ideje. Ezek a makroszinten rövid idő alatt bekövetkezett mélyreható demográfiai folyamatok hatalmas kihívást jelentettek és jelentenek a társadalom és a gazdaság életében. *Augusztinovics Mária** arra hívta fel a figyelmet, hogy „a hosszú és lassú idő ugyanaz az idő, mint a rövid és gyors idő”. Mindez igaz, de a hosszú és lassú idő távlatában a népesedési egyensúly megtartása közel sem akkora feladat a társadalomnak és a népességgazdasági politikának, mint ugyanaz a rövid és gyors időben bekövetkezett népesedési átalakulás esetében. Az Európai Unió országaiban (a csatlakozó országok nélkül) a népesedési folyamatok vonatkozásában konvergencia tapasztalható, viszont Európa rendszerváltó országaiban nem ennyire egyértelműek a folyamatok. Erre utal Cileman a demográfia mai helyzetéről alkotott véleménye is miszerint „Keleten ... a végkifejlet nem jósolható meg, és a keletkezett zavarok iszapossá tették a demográfiai vizeket is” (Cileman 1998, 197. old.).

Az egyensúly helyreállítása, a kedvezőtlen népesedési folyamatok (kevés születés, sok halálozás, családok szétesése, a sok fiatal nyugdíjas, a kevés idős foglalkoztatott) megváltoztatása lényeges szemléletváltást igényel. Globalizált világunkban a versenyképesség és a gazdasági prosperitás alapja a tudás, a megfelelő oktatási reform és a szülők munkalehetőségeinek kibővítése jól konvertálható a munkaerőpiacon értékesíthető diplomát eredményez. Ennek megfelelően a felgyorsult demográfiai változások igénylik tehát életképes rövid távú népesedéspolitikai, társadalompolitikai és gazdaságpolitikai célok kidolgozását.

Ha egyszerűen fejezzük ki magunkat az öregedés nem más, mint az idős korosztály számának állandó növekedése. Az idős korúak számának emelkedése általában együtt jár a fiatal korúak számának csökkenésével. Ezért ezt a folyamatot leginkább a fent említett két tényező aránya prezentálja. Miközben az idősek száma nő, a fiatalok száma csökken ezáltal a népesség korstruktúrája úgy módosul, hogy a népesség átlagéletkora és a születéskor várható átlagos élettartam nő. Tehát az öregedő népesség tagjai egyre tovább élnek, ami a társadalmi, politikai, gazdasági és egészségügyi területen számos megoldásra váró problémát vet fel. A feladatok közül csupán egyet említek, mégpedig az Európai Unió jövő foglalkoztatási politikájának legfontosabb négy teendői közül kettő az öregedés kérdéskörébe tartozik (Szónoky A. G. 2004). A népesség öregedésének a mértékét az öregedési index mutatja,* ez a legelfogadottabb és leg-

* Az idézet a „Válaszúton. A népesedéspolitika helyzete a XXI. Század elején” a Népesedési Kormánybizottság és a Magyar Tudományos Akadémia által 2003. szeptember 25–26-án szervezett budapesti konferencián hangzott el.

* Öregedési index = $60 - x/0 - 14$

használhatóbb mutató a folyamat mérésére. Az öregedési index értéke azt is jelzi, hogy valamely népesség az öregedés folyamatának mely fázisát éli. Az öregedési index két tényező változásától függ, az idős korosztály és a fiatal korosztály alakulásától. Ennek megfelelően a következő táblázat mutatja a népesség öregedésének a variánsait.

		FIATALOK SZÁMA		
		NŐ	ÁLLANDÓ	CSÖKKEN
IDŐSEK SZÁMA	VÁLTOZÁS → ↓			
	NŐ	ÖREGEDÉS	ÖREGEDÉS	ÖREGEDÉS
	ÁLLANDÓ	FIATALODÁS		ÖREGEDÉS
	CSÖKKEN	FIATALODÁS	FIATALODÁS	ÖREGEDÉS FIATALODÁS

1. ábra. A népesség öregedés-fiatalodás mátrixa – The matrix of population aging
(Szerk.: Szónoky Ancsin Gabriella)

Az 1. ábra a fejlett és a fejlődő világ öregedési-fiatalodási mátrixa. Az ábra szerint a **népesség öregedése** bekövetkezik, ha

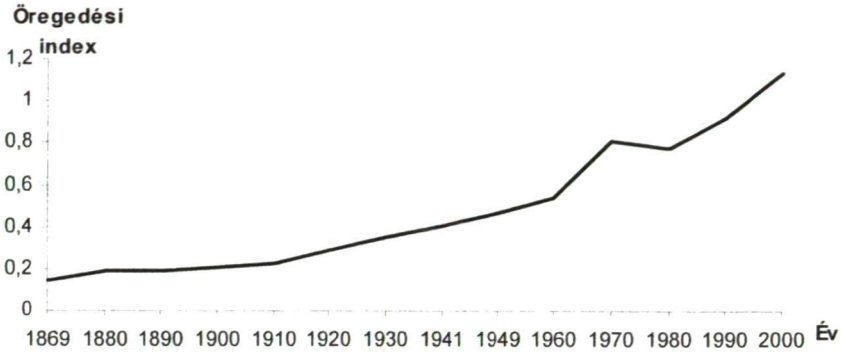
1. csökken a fiatalkorú állandó az időskorú,
2. nő a fiatalkorú, de gyorsabb az időskorúak gyarapodása,
3. csökken a fiatalkorú nő az időskorú,
4. állandó a fiatalkorú nő az időskorú,
5. csökken az időskorú, de gyorsabban csökken a fiatalkorú.

Az öt eset közül a harmadik eset a leggyakrabban előforduló, még a második és ötödik is jellemző, viszont az első és a negyedik variáns nagyon ritkán, a vizsgálataimban még nem talákoztam egyikkel sem, természetesen ez nem zárja ki a meglétét.

Tovább elemezve az 1. ábrát a **népesség fiatalodása** a következő esetekben valósul meg, ha

1. nő a fiatalkorú állandó az időskorú,
2. nő a fiatalkorú csökken az időskorú,
3. állandó a fiatalkorú csökken az időskorú,
4. nő az időskorú, de gyorsabban nő a fiatalkorú,
5. csökken a fiatalkorú, de jobban csökken az időskorú.

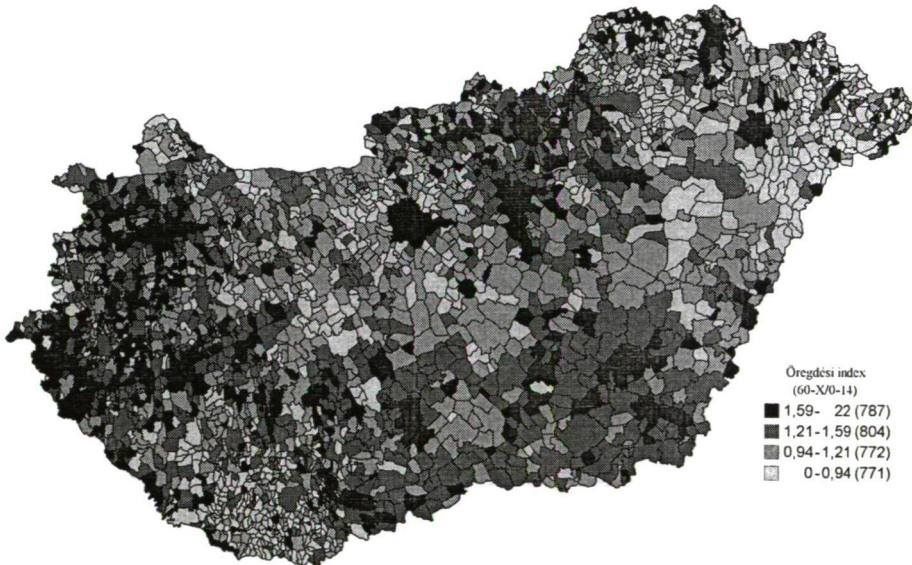
A továbbiakban csak a fejlett országok öregedési – fiatalodási jelenségeit vizsgálom. A leggyakoribb eset a negyedik, amikor a fiatalok számának a gyorsabb növekedését egyértelműen a nagy számú bevándorlás jelenti. A második és az ötödik esetben is (mely ritkán fordul elő) a bevándorlás a fő szabályozó. Úgy vélem az első és a harmadik nagyon ritkán előforduló, a vizsgálataimban ilyen típusok még nem voltak.

2. ábra. A népesség öregedése Magyarországon – The population aging in Hungary
(Szerk.: Szónoky Ancsin Gabriella)

Az öregedési index Magyarországon 1869-ben 0,14 értéket mutatott, mely nagyon fiatalos népeiséget jelölt. 1900-tól mintegy 50 éven keresztül állandóan nőtt az index értéke, tíz évenként 0,06 ezrelékkal, szabályos lassú növekedés jellemzi ezt az időszakot. Az 1950-es években a népesség fiatalodását a baby boom-nak köszönheti, mely fiatalító hatás az 1970-es években is kimutatható. Majd 1980-tól felgyorsul a népesség öregedése és 2000-ben az öregedési index értéke 1.14.

Hazánkban a demográfiai egyensúlyvesztés nagy területi eltéréseket mutat, melyek kiegyenlítése vagy inkább enyhítése hosszú időn keresztül orvosolható. Emiatt az öregedés térszerkezeti változásainak és a változás okainak feltárása aktuálisabb napjainkban, mint a korábbi évtizedekben bármikor.

3. ábra. A népesség öregedésének térszerkezete településenként (2001) – Spatial structure of population aging (Szerk.: Szónoky Ancsin Gabriella)

A gazdasági fejlettség magasabb fokán lévő területeken a népesség fiatalosabb, (3. ábra) ilyen Pest megye, Fejér megye, Komárom – Esztergom megye és Nyugat-Dunántúl települései, bár Vas – és Zala megyében feltűnően sok idős népességű település található. Hasonló példa erre az Alföldön megtalálható fiatalos népességű szigetek. Mindezek a példák arra hívják fel a figyelmet, hogy az öregedési vizsgálatokat településenként érdemes elvégezni. A sok gyermek születése is fiatalos népességet eredményez, mint például Szabolcs-Szatmár megye, Borsod-Abaúj-Zemplén megye vagy Dél-Baranya településein. Az idősebb típusú népességű megyék közé tartozik Csongrád megye is (4. ábra).

Az öregedési folyamat típusai Csongrád megye példáján

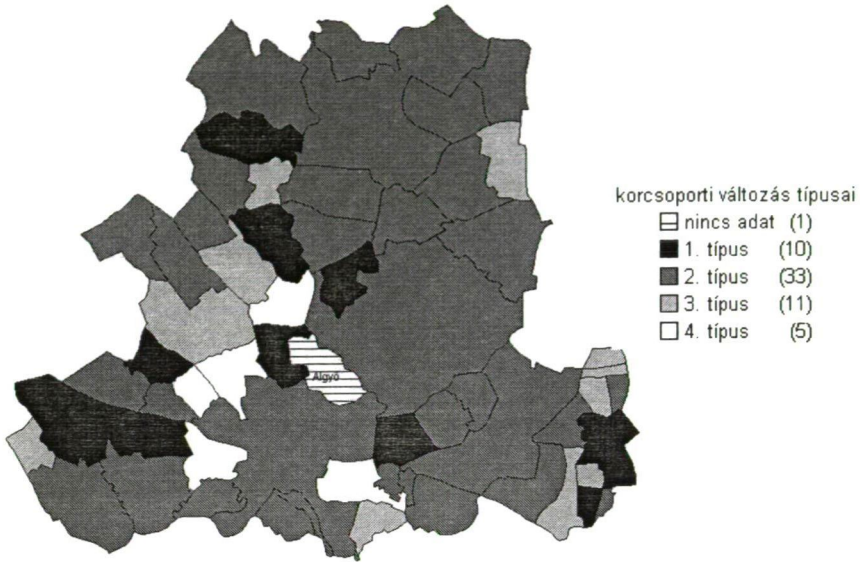
Az elmúlt 10 évben Csongrád megye 78 települése közül 76 településén természetes fogyás volt jellemző és csupán két faluban (Zsombó, Nagyér) volt természetes szaporodás. A települések 90 %-a bevándorlási többletet mutatott fel és csupán 10 községben és egy városban (Szentes) volt vándorlási veszteség. Ezek az adatok azt jelzik, hogy a népesség öregedését legfőképp az alacsony születés és a bevándorlás befolyásolta.

Az öregedés–fiatalodás mátrixa alapján (1. ábra) meghatározható a települések öregedő és fiatalodó népességű típusai. A különböző típusok alapján már feltárhatók a vizsgált időszakban a népesség öregedésének és fiatalodásának az okai is. Az öregedő népesség esetünkben azt jelenti, hogy a településen az öregedési index értéke 10 év alatt nőtt, függetlenül attól, hogy 1990-ben mit mutatott ez az érték. Ennek analógiájára a fiatalodó népességű településnek azt tekintettük, mely esetben az öregedési index javuló tendenciát mutatott 1990-hez képest, tehát értéke csökkent. Ennek alapján a következő megállapításokat tehetjük (4. ábra):

1. típus: öregedő népességű települések, ahol az öregedés oka elsősorban az idősek számának növekedése;
2. típus: öregedő népességű települések, ahol az öregedés oka elsősorban a fiatalok számának csökkenése;
3. típus: fiatalodó népességű települések, ahol a fiatalodás oka elsősorban az idősek számának csökkenése;
4. típus: fiatalodó népességű települések, ahol a fiatalodás oka elsősorban a fiatalok számának növekedése.

1. típusba sorolt öregedő népességű települések közé csupán 10 tartozik. A falvak szét-szórtnan helyezkednek le, összefüggő öregedő teret csupán a határ menti régióban találunk. E típusban az öregedést az idős kohorszok számának növekedése okozta. Ez azt jelenti, hogy e 10 településen a népesség öregedésének kiváltó oka a népesség belső szerkezete, korstruktúrája.

2. típusba tartozik Csongrád megye településeinek döntő hányada, mintegy 33 település. Az öregedés kiváltó oka alapvetően a fiatalok számának csökkenése vagyis a csökkenő születés okozta a korszerkezet megváltozását. Kivétel nélkül minden város ebbe a kategóriába tartozik. Ez a típus a megyében összefüggő teret képez és meghatározó szerepet játszik az egész megye népességfejlődésében. E települések és a megye népességének öregedését az alacsony születési értékek okozták, amit a hosszan tartó elvándorlás okozott.

4. ábra. 1990–2001-ig a népesség korcsoporti változásának típusai Csongrád megyében – Types of population changing based on age groups from 1999–2001 in Csongrád county
(Szerk.: Szónoky Ancsin Gabriella)

3. típusba 11 település tartozik, olyan fiatalodó népességű falvak, melyek esetében az idősek számának a csökkenése eredményezte a javulást. Szeged szuburbanizációs zónájában és Makó kistérség több településén az elmúlt tíz évben a fiatalodás közvetlen kiváltó oka tehát a népesség belső szerkezetének a változása volt.

4. típusba Szeged szuburbanizációjában fekvő falvak sorolhatók. Ezeken a településeken az 1990-es években a fiatalok száma nőtt és ez volt a közvetlen kiváltó oka a Szegeddel közvetlen határos települések fiatalodásának, a folyamat pedig a nagy tömegű bevándorlással magyarázható.

Összegzés

Ez a geodemográfiai tanulmány a népesség öregedési–fiatalodási folyamatát és annak okait vizsgálta. Az elemzéshez egy öregedés–fiatalodás mátrixot alkotva és annak segítségével Csongrád megye településeit tipizálva magyarázta meg az elmúlt 10 évben a megyében lejátszódott öregedési–fiatalodási folyamatot. Az eredmények igazolták napjaink népesedési alaptételét, mi szerint egyrészt a népesség öregedése a második demográfiai átmenet fő jellemzője, másrészt a demográfiai öregedést elsősorban az elvándorlás-bevándorlás faktora indukálta a vizsgált településeken. Az öregedés vagy az öregek fiatalodása kérdésre pedig a válaszom a következő: napjainkban egyszerre zajlik a népesedés mindkét folyamata, ugyanis miközben a népesség öregedése figyelhető meg a korstruktúra oly módon változik, hogy az idős kor kezdete az évek múlásával egyre későbbre tevődik át.

Irodalom

- Coleman, D. A.** (1998): Konvergencia és divergencia az európai népesedési mintákban. *Demográfia*. XLI, 2–3, pp.165–205.
- Dobossy, I.–S. Molnár, E.–Virágh, E.** (2003): Öregedés és társadalmi környezet. Műhelytanulmányok 3. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest. p. 167.
- Dóra, I.–Polónyi, K.** (szerk.) (2002): Ezüstkor, időskoriak Magyarországon. KSH, Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- Gulyás L.** (2003): A munkanélküliség csökkentésének módozatai az Európai Unió országáiban 1–2. Humánpolitikai Szemle 2003/szeptember; Humánpolitikai Szemle 2003. október.
- Hablicsek, L.** (1995): Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései, Budapest. p. 89.
- Hablicsek, L.** (2002): Demográfiai öregedés Európában. *Esély* 3. sz. pp. 87–119.
- Iván L.** (2004): Öregedés: örök ifjúság? KSH. Budapest.
- Kovács, L.** (2004): Qui vadis, Európa? A népességszám alakulása a XX. században és a XXI. Század első felében. *Magyar Tudomány*, 2004/7 pp. 708–719.
- L. Rédei, M.** (2001): Demográfia. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. p. 191.
- Sárfalvi B.** (1992): A világnépesség növekedése, Humánökológia. ELTE TTK. Budapest.
- Surd, V., Zotic V.** (2003): The demographical risk in the Aries Inferior Basin. In volumul Simpozionului „Rural Space and Regional Development” Editura Sturia, Cluj-Napoca.
- Szakolczai, GY.** (2005): A rendszerváltás és a politikai váltógazdaság demográfiai hatásai. *Demográfia*. XLVIII. Évf. 2–3. pp. 254–280.
- Szónoky Ancsin G.** (2004): Demographic aging in the population of the near-border region of Csongrad. [In: Constantin Vert (szerk.): Colocviul National de geografía populatiei si asezarilor umane. Timisoara – Buzias pp.131–147.]
- Szónoky Ancsin G.** (2004): Európai kihívások a foglalkoztatás területén a csatlakozás előtt és után Magyarországon [In.: II. Magyar Földrajzi Konferencia Szeged. 2004. szeptember 2–4. www.geography.hu/rom)
- Szónoky Ancsin G.** (2005): A népesség öregedése településtípusok szerint Magyarorszáon In.: Csapó T.–Kocsis Zs.–Lener T. (Szerk.): A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányai az ezredforduló után. Szombathely Berzsenyi Dániel Társadalomföldrajz Tanszék. P. 292. pp. 280–291.
- Szónoky Ancsin G.** (2005): Agrardemographische Fragen in der Region Südtiefebene In.: Dr. Nagyné Dr. Fehér I. (szerk.): Erdei Ferenc III. Tudományos Konferencia. Kecskemét. pp. 138–142.
- Valkovics, E.** (2001): Demográfia I. Osiris Kiadó, Budapest. p. 415.